

“ҚОНУН” – ФАЛСАФИЙ КАТЕГОРИЯ

Хайдаров Хуррам Фармонович

Тошкент Педиатрия тиббиёт институти

“Ижтимоий фанлар, педагогика ва психология”

кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори

Телефон: (94) 679 32 73

АННОТАЦИЯ

Ҳозирги замон фани жамиятда юз бераётган барча ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий ходиса ва жараёнлар муайян қонунлар асосида вужудга келишини ва ривожланишини ҳамда қатъий қонуниятларга бўйсунушини кўрсатади. Уларни очиб бериш, инсон ва жамият манфаатлари йўлида улардан унумли фойдаланиш йўллари кўрсатиб бериш ижтимоий фанлар олдида турган долзарб масалалардан бири эканлиги мазкур мақолада асосланган.

Калим сўзлар: қонун, категория, легитимлик, тараққиёт, индивидуализм.

ABSTRACT

Modern science shows that all social, economic, political, legal, spiritual and educational phenomena and processes occurring in the society arise and develop on the basis of certain laws and are subject to strict laws. This article is based on the fact that revealing them, showing ways of their effective use for the benefit of people and society is one of the urgent issues facing social sciences.

Key words: law, category, legitimacy, development, individualism.

КИРИШ

Қонун ва қонуниятларни очиб бериш воқеликни бошқариш калитини топиш демакдир. Шу боис ҳам қадим замонларданоқ олиму фозиллар ҳар бир нарса, воқеа, ходиса ва жараёнларнинг ривожланиш қонуниятларини билишга қизиққанлар, борлиқ қонунларини ўқишга уринганлар. “Қонун” тушунчаси юнон тилида “ромос”, лотин тилида “lex”, инглиз тилида “law” сўзлари билан ифодаланиб, бир томондан, ҳуқуқий нормаларни билдирса, иккинчи томондан, табиат ва жамиятда инсоннинг хоши-иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолда юзага келадиган зарурий муҳим муносабатларни акс эттиради. Бу тушунчанинг турли маъноларда ишлатилиши бежиз эмас. Дастлаб ҳамма учун умумий, мажбурий бўлган диний кўрсатмалар, шундай номланган (масалан, яҳудийлар юнон низоми (кодекси)ни айнан шундай – “Мусо қонуни” деб аталганлар) Қадимги Юнонистонда анъана ва урф-одатлар, кейинчалик давлат ҳокимияти томонидан жорий қилинган ҳуқуқий нормаларнинг “қонун” деб аталган. Юридик

қонунларга хос кўплаб жиҳатларнинг табиат ва жамиятда ҳам мавжудлиги ҳуқуқий атама бўлган “қонун” сўзининг табиат ва жамиятнинг объектив ходисаларга нисбатан қўлланилишига асос бўлган. Масалан, давлат ўрнатган қонун жамиятда маълум тартиб-интизомни таъминлашга хизмат қилади, фуқаролик, мансабдор шахслар, давлат ва жамоат ташкилотларини тегишли равишда фаолият кўрсатишга мажбур қилади. Табиат ва жамиятнинг ҳар қандай қонунлари каби юридик қонунлар ҳам ўз табиатига кўра зарурийдир. Бу, биринчидан, юридик қонунда кўрсатилган барча шахслар унга амал қилишлари шарт эканлиги, иккинчидан, моддий муносабатларнинг тартибга солинганлиги ва маълум ижтимоий гуруҳларнинг манфаатини химоя қилиш мақсадида, муайян жавобгарлик келтириб чиқариши билан боғлиқ. Қонуннинг, жумладан, юридик қонунларнинг муҳим белгиларидан бири муайян шароитларда жамият учун зарур бўлган муносабатларни сақлаб ва мустаҳкамлаб турадиган мажбурлаш кучига эга эканлигидир. Зеро, мажбурлов кучига эга бўлмаган қонун жозибали шиорга ўхшайди. Одамлар қани эди шундай бўлса дейдилар-у, аксини қилаверадилар.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД

Объектив оламдаги ҳар қандай предмет, ходиса ва жараёнлар диомо хилма-хил ва мураккаб муносабатларда бўлади. Ушбу муносабатлар ички ва ташқи, муҳим ва номуҳим, бевосита ва билвосита, зарурий ва тасодифий, турғун ва ўзгарувчан, доимий ва ўткинчи бўлади, умумийлик ва алоҳидалик хусусиятлари билан ажралиб туради. Шу нуқтаи назардан қараганда, Ж.Т.Туленовнинг “Қонун - бу муносабатларнинг барчасини қамрай олмайди. Турли-туман алоқалар, боғланишлар йиғиндиси ичидан у, энг аввало, муҳим алоқаларни, яъни шундай муносабатларни ифодалайдики, булар ташқи шароитлардан эмас, балки нарса ва ходисаларнинг моҳиятидан, унинг ички алоқадорликларидан келиб чиққан бўлади”[1], - деган фикри тўғридир.

Жамият қонунлари ижтимоий ходисалар ўртасидаги барқарор муносабатларни ҳам ифодалайди. Масалан, ҳар қандай ижтимоий жараён ўзига хос белгилари, жиҳатлари, томонлари, муносабатларига эга бўлиб, бу муносабатларнинг ҳар бири – гоҳ алоҳида, гоҳ биргаликда доимо ўзгариб, ривожланиб, янгиланиб туради. Турли хил шарт-шароитда ва ҳар хил сабаблар туфайли баъзи белгилар, хусусиятлар, томонлар баъзан йўқолиб, улар ўрнига янгилари пайдо бўлади. Жамият қонунлари эса буларнинг ҳаммасини акс эттира олмайди. Улар фақат ижтимоий ходиса ва жараёнлардаги нисбатан турғун ва доимий муносабатларни, алоқадорликларни акс эттириш хусусиятига эга, чунки бундай алоқа ва муносабатлар жамият ривожланишининг нисбатан

қисқа даврида муҳим ўзгаришларга олиб келмайди. Шу асосда инсон ижтимоий жараён ва ходисаларнинг мавжудлик ва ривожланиш қонуниятларини билиб олади.

Буюк немис файласуфи Гегель қонун, хусусан тарихий қонуният устида тўхталиб, “тарихда зарурият мужассамлашганлиги туфайли у ақлга мувофиқ равишда амалга ошади”, деган фикрни билдиради. “Биз агар кишилар хатти-харакатини яқиндан ўрганадиган бўлсак, - деб ёзади Гегель, - уларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари ва қизиқишлари бу ҳаётини сахнада асосий уйғотувчи сабаб, куч эканлигини, фақат шуларгина асосий роль ўйнашини кўрамиз”. Бу билан Гегель тарихнинг ҳаракатлантирувчи кучи одамларнинг эҳтиёжи ва манфаатидир, деган хулосага келади. Бу эса ўша вақтда айтилган гениал фикр эди.

Америкалик иқтисодчи, тарихчи ва социолог Уолт Уитмен Рестоунинг “Тараққиёт босқичлари” назарияси ўз моҳиятига кўра марксизмнинг синфий кураш ғояларига қарама-қарши қаратилган бўлиб, у ўз қарашларида инсоният тарихий тараққиётини “ижтимоий-иқтисодий формация” назариясидан фарқли ўлароқ юксалиш босқичларига, яъни “анъанавий жамият”, “ўтиш жамияти”, “индустириал жамият” ва “юксак даражадаги ривожланган оммавий истеъмолчилик жамияти” босқичларига ажратади ҳамда тараққиёт босқичларини бир-бирдан ажратиб турувчи асосий мезон қилиб, Рестоу фан ва техника ютуқларига асосланувчи саноат ишлаб чиқариш даражасини кўрсатади.

МУҲОКАМА

Бизнингча, Рестоунинг таълимотининг эътиборли жиҳати шундан иборатки, унда ривожланган мамлакатлар тараққиётининг XX аср иккинчи ярмидаги техника ва технологиялар ютуқлари кўрсаткичларини ва шу асосида улар ривожланиши даражаларининг бир-бирида фарқ қилувчи жиҳатларини акс эттиради. Дарҳақиқат, ҳозирги даврда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг юқори технологияларига эга бўлган мамлакатлар ўз фуқароларига эркин ва фаровон ҳаёт кечиришларини иқтисодий жиҳатдан кафолатлаб турибдилар.

XX асргача яшаб ижод этган барча мутафаккирларнинг қонун ва қонуният ҳақидаги билдирган ижобий ёки салбий фикрларини хулосалаб, шуни айтиш мумкинки, улар асосан инсоният цивилизациясининг минг йиллар давомида тўплаган билим ва амалий тажрибаси, объектив олам фақат ўзининг ички қонунлари асосида ривожланиши ва тараққий этишини кўрсатади. Табиат оламида, табиатшунослик фанлари соҳасида бу қонунлар хамма эътироф этсада, аммо ижтимоий соҳадаги ходиса ва жараёнларни билишда турли хил, аксарият

ҳолларда бир-бирига бутунлай зид бўлган фикрлар, қарашлар, таълимотлар мавжудлигининг гувоҳи бўламиз.

XX асрнинг бошларига, айниқса, 60-70 - йилларига келиб, жаҳоннинг таниқли социологлари қонун ва қонуният муаммосини тушунишда, бир томондан, табиатда қонуният борлигини қисман эътироф этиб, иккинчи томондан, жамиятда юз берадиган жараёнларнинг маълум бир қонуният асосида амалга оширишни инкор қилишга ўтдилар. Шунинг учун ҳам уларнинг аксарияти жамиятнинг табиатдан асосий фарқи - ижтимоий воқеалар, ходисаларнинг фақат кишилар томонидан онгли равишда бошқарилишида, амалга оширилишидадир, шунинг учун ҳам тарихий ходисаларда ҳеч қандай қонуният бўлиши мумкин эмас, деган ғояни илгари сурадилар. Бу хусусда француз социологи Раймон Арон: “Социологияда фақат кўп ёки кам даражадаги эҳтимоллик тўғрисида сўз юритиш мумкин, лекин зарурият тўғрисида, қонуний боғланиш тўғрисида гап бўлмаслиги керак, чунки барча ижтимоий ходисаларнинг инсоний хусусияти сабабли, уларда заруриятни инкор этувчи эркинлик иштирок этади”, - деб ёзган. Шу фикрни қувватловчи бошқа социологлар, тарихий ходисалар такрорланмайди, чунки улар индивидуал хусусиятга эга, шунинг учун ҳам жамиятда ҳеч қандай қонуният, сабабий боғланиш йўқ, деб ижтимоий жараёнлардаги қонуниятларни инкор қилмоқчи бўладилар. Ана шу мақсадда америкалик социолог Талкатт Дарсонс “жамият тарихида ҳеч қандай объективлик бўлмагани боис иқтисодий детерменизм назариясини қўллаш бугунга келиб реал ва муҳим муаммо сифатида ўз аҳамиятини йўқотди”, - деб ёзган.

Шунингдек, Ғарб социологларидан Виндельбанд, Риккерт, Поппер, Кроче, Рид, Бирд, Беккер, Колленгвуд ва бошқалар тўғридан-тўғри: “жамият тарихи фақат кўплаб тасодифлар йиғиндисидан иборатдир”, деб таъкидлайдилар. Улар “ҳеч қандай табиат ҳам, конвенциялар ҳам бизга нима қилишимиз кераклигини айтиб беролмайди, ҳеч қандай фактлар – хоҳ табиий, хоҳ тарихий бўлсин, биз учун ҳеч нарсани ҳал қилолмайди, биз ўз олдимизга қўйишимиз мумкин бўлган мақсадни белгиллолмаймиз, фақат ўзимизгина табиатга ҳам, тарихга ҳам мақсад ва маъно бера оламиз”, деб жамиятнинг қонуний тарзда объектив ривожланишини инкор қиладилар ва субъектив омилнинг ролини юқори қўядилар. Бу ўринда юқоридаги файласуфлар нима учун табиат ва жамият қонунларининг объективлигини инкор этадилар, деган савол туғилади. Бизнингча, ҳар қандай фан таркибидан қонуниятларни сиқиб чиқаришдан мақсад бизни ўраб турган объектив борлиқ кимдир томонидан яратилган ва у ҳамма жараёнларни бошқариб туради, деган ғояни ҳимоя қилишдан иборат.

Чунки ҳар қандай фан борлиқнинг ўзи ўрганаётган соҳасидаги жараёнларнинг объективлигини, зарурийлигини ва якуний ривожланиб туришини очиб беради.

НАТИЖАЛАР

Жамият қонунларининг объективлиги шундаки, агар кишилар ўз амалий фаолиятларида муайян қонунларнинг талабларини ҳисобга олмай, унга қарши иш қилсалар, бу қонунлар барибир кишиларни ўз талабларига бўйсундиради ва уларни бажаришга мажбур қилади. Бунинг мисоли қилиб ҳар бир жамиятда пул муносабатлари қонунининг амал қилишини келтиришимиз мумкин. Бу қонунга мувофиқ, ҳар қандай давлат томонидан чиқарилган пулнинг миқдори, шу давлатда ишлаб чиқарилган жами товарлар қиймати билан мос келиши керак. Агар бу мувозанат бузилса, пул қадрсизлиги (инфляция) вужудга келиб, мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш мароми бузилади. Буни биз МДХ давлатларининг бозор муносабатларига ўтиш жараёнида рўй берган иқтисодий инқирозларда кўришимиз мумкин.

ХУЛОСА

Бизнинг фикримизча, жамият қонунлари ҳақида сўз кетганда шуни эътироф этиш зарурки, улар энг аввало, ижтимоий ҳаётнинг турли ходисалари ва жараёнлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, боғланиш ва бошқа муносабатларни акс эттиради. Масалан, “талаб” ва “таклиф” мувозанати қонуни бозор муносабатларининг икки томони ўртасидаги ёки эҳтиёж билан манфаатлар ўртасидаги муносабатларни билдиради. Худди шунингдек, жамиятнинг бошқа қонунларида ҳам ижтимоий ҳаётнинг турли ходисалари ўртасидаги муносабатлар акс этади.

REFERENCES

1. Ж.Т.Туленов. Диалектика назарияси. – “Ўзбекистон” 2001. –Б. 320.
2. Qodirov, M. (2021). PIFAGOR VA AFLOTUNNING HARAKAT VA ZAMON TA'RIFI HAQIDA IBN SINO E'TIROFLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 16-19.